

Azınlık Çalışmalarına Bir Katkı

A Contribution to the Minority Studies

Ramazan Erhan Güllü, *İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik Ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)*, 1. Baskı, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2021, 289 s. ISBN: 978-625-408-043-2

Kaya İMRAG*

*Lisansüstü Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye
Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye.

ORCID: K.I. 0000-0003-1376-0159

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kaya İmrag, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
E-posta/E-mail: imragkaya@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.12.2021
Kabul/Accepted: 24.05.2022

Atıf/Citation: : İmrag, Kaya "Azınlık Çalışmalarına Bir Katkı." Ramazan Erhan Güllü'nün "İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)" adlı eserini değerlendirmesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 345-351.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1031225>

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Türklük, Güvenlik, Kimlik, Azınlık

Keywords: Istanbul, Turkishness, Security, Identity, Minority

Giriş

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü'nün bu tanıtım yazısına konu olan kitabı, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından İkinci Dünya Savaşı yıllarına uzanan süreçte, Türk kamuoyunda hâkim olan İstanbul'a yönelik endişe ve beklentileri ele almaktadır. Güllü'nün eseri, "İstanbul Türklüğünün korunması" tartışmalarının odak noktasının, şehrin kimlik ve güvenlik meseleleri olduğunu ortaya koymaktadır. Eserin vücuda gelmesinde yazarın daha önceden yayımlanmış bazı çalışmaları temel teşkil etmektedir. Gözden geçirilen bu çalışmalar, eserin bazı kısımlarını oluşturmaktadır. Önsöz, giriş, dört ana bölüm, sonuç, kaynakça ve ekler kısımlarının bulunduğu eserde fotoğraflar, gazete kupürleri, karikatürler ve haritalar da yer almaktadır.

"Giriş" bölümünde (s. 17-29); İstanbul'un fethinden kitabın ana konusunu oluşturan Mütareke dönemine kadar ki süreçte, şehrin kimlik ve güvenlik meselelerine dair uygulamalara yer verilmektedir. Yazar, Türk nüfusunun şehre yerleştirilmesi, bazı eski yer adlarının Türkçeleştirilmesi, yeni yerleşim yerlerine Türkçe isimler verilmesi ve şehirdeki imar faaliyetlerini, "Türk İstanbul" kimliğinin oluşması bağlamında ele almaktadır. Yine fetih sonrası şehrin güvenliği için alınan önlemlere ve şehre yönelik göçlerin engellenmesine dair uygulamalara yer vermektedir. 19. Yüzyılda savaşlar, toprak kayıpları ve devlet otoritesinin zayıflaması gibi nedenlerden dolayı İstanbul'a göçler engellenemese de, Türk Müslüman nüfusun, çoğunluğu oluşturmaya devam ettiği belirtilmektedir.

İstanbul, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve 1912-13 Balkan Savaşları sırasında işgal tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. İstanbul'un güvenliğine dair tehlikenin boyutları Birinci Dünya Savaşı'nda daha da artmış, başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması tartışmalarını gündeme getirecek seviyeye ulaşmıştı. Böyle bir hafızaya sahip Türk kamuoyu, Mütareke sonrası İstanbul'un fiilen işgaliyle şehrin kaderi ve kimliği hakkında derin endişelere gark olmuş ve şehrin kendilerine bırakılacağına dair umut ile umutsuzluk arasında gidip gelen beklentiler içine girmişti.

"Mondros Mütarekesi ve İstanbul" adlı birinci bölümde (s.31-94); Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra işgal edilen İstanbul'un geleceği hakkında Türk kamuoyunda yapılan tartışmalar ele alınmaktadır. Tartışmaları şiddetlendiren en önemli noktalardan birisinin Müttefiklerle işbirliği içinde olan Yunanistan ve Rumların İstanbul'a yönelik talepleri¹ olduğu görülmektedir. Bu durum, Türk basınının İkinci

1 Ramazan Erhan Güllü "Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul'a Dair Rum/Yunan Taleplerine Türk Kamuoyunun Tepkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.67, Ankara, Güz 2020, s. 289-320.

Dünya Savaşı yıllarına kadar sürecek olan “İstanbul Türklüğünün korunması” tartışmalarında kullandığı retorik etiledi: Türk basını, bu dönemde Rumların ve diğey gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Beyoğlu ve çevresini “İstanbul’un Türk olmayan tarafı” veya “Kozmopolit/Levanten İstanbul”, Türk Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Fatih ve civarını “Türk İstanbul” olarak adlandırdı.

Türk basınında İstanbul’un Türk ve İslam kimliğine yönelik yazılar, şehrin Türk idaresine bırakılması zorunluluğunu ifade etmeye yönelikti. Basın, bu talebi dile getirirken müttefikleri değil, Yunanistan ve Rumları hedefe koymaktaydı. Müttefikler ise Yunanistan ve Rumlara destek verirken, bunların taleplerini kabul etmekten ziyade Türk ve Müslüman ahaliyi sindirmek niyetindeydi.

Paris Barış Konferansı görüşmeleri sırasında İstanbul’un geleceğine yönelik tartışmalar kamuoyunu meşgul etmeye devam etti. İstanbul’da Rum ve Ermeni Patrikhaneleri işbirliği² içinde hareket ederek Yunanistan Başbakanı Venizelos’u temsilci olarak seçti. Venizelos, İstanbul’un Yunanistan’a bırakılmasını açıkça talep etmedi, ancak Türklerin İstanbul’dan çıkarılması gerektiğini savunmaktaydı. Böyle bir durumda uluslararası idare altında kalacak olan İstanbul’un uzun vadede Yunanistan’a verilmesini arzulamaktaydı. Müttefikler ise kendi aralarındaki rekabet başta olmak üzere birçok faktörü göz önüne alarak İstanbul’un Türklerden alınması fikrinden uzaklaşmaktaydı. İstanbul’un Türklere kalacağına yönelik konferanstan gelen haberler, İstanbul Rumlarının ve Patrikhanenin itirazlarına yol açarken, Türk kamuoyunu rahatlattı.

İstanbul ve Boğazlar Devleti Projesi kısmında, Londra Konferansı’nda söz konusu projenin görüşülmesi, detayları ve projenin Türk kamuoyundaki yansımaları hakkında bilgi verilmektedir. Aralarında fikir ayrılıkları bulunan müttefikler, proje üzerinde uzlaşamadılar. Bununla beraber Boğazların uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi, İstanbul’un ise kıyıları askerden arındırılması koşuluyla Türklere bırakılması kararını aldılar. Ancak bu, İstanbul’un kontrolünün tamamen Türklere olmayacağını göstermekteydi. Türk kamuoyu İstanbul’un Türklerden koparılmasının barış getirmeyeceğini sıklıkla vurguladı.

“İstanbul’un Resmen İşgali ve Sonrası” adlı ikinci bölümde (s. 95-114); Misakı Milli’den TBMM’nin açılışına kadar ki sürede İstanbul Türklüğüne yönelik tartışmalar incelenmektedir. Osmanlı Mebusan Meclisi, İstanbul’un Marmara Denizi ile birlikte Türklere kalacağı ve Boğazlardan ticaret ve nakliye gemilerinin geçişiyle alakalı

2 Ramazan Erhan Güllü, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği(30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXV, S.75, Ankara, Kasım 2009, s.575-605.

kararın ilgili devletlerle birlikte verileceği şeklindeki prensibi de içeren Misak-ı Milli'yi ilan etti. Bunun üzerine müttefikler şehri resmen işgal etti. Rum basını, işgali İstanbul'da Rum idaresinin sağlanması açısından önemli bir adım olarak görürken, İstanbul'daki Türk basını baskı ve sansür ortamı nedeniyle işgali haber yapmakla yetindi. Anadolu basınının tepkisi ise çok sert oldu.

“Sevr Antlaşması ve İstanbul Tartışmaları” kısmında, Türk kamuoyunu endişelendiren bir başka gelişmeye yer verilmektedir. İstanbul'un Türklere kalması, Türklerin, antlaşmanın diğer maddelerine uymaları şartına bağlanmıştı. Bu durum, İstanbul'un herhangi bir gerekçeyle işgal edilerek Türk idaresinden koparılacağı tehlikesine yol açmaktaydı.

“Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı Sonrası İstanbul Tartışmaları” kısmında Ankara-İstanbul arasında bir ayrımın oluştuğuna yer verilmektedir. İstanbul'un resmen işgali ve sonrasında Ankara'da meclisin açılması süreci bu ayrımı ortaya çıkardı. Ankara, İstanbul'daki hükümetin bağımsız hareket edemeyeceği düşüncesindeydi. Bu, bir realiteyi ortaya koymakla beraber Ankara'nın milletin tek temsilcisi olma yönündeki politik iddiasını da güçlendirmek amacı taşımaktaydı. Nitekim Saltanat ve İstanbul Hükümetinin izlediği politikalar, Ankara'nın bu iddiasını güçlendirirken, İstanbul-Ankara ayrımını derinleştirdi. Bununla birlikte, bu ayrım iktisadi açıdan zor durumda olan İstanbul Türklerinin durumunu daha da kötüleştirdi. Rumları ekonomik olarak güçlü olduğu bir ortamda Türklerin durumunu güçlendirilmesi gerektiğine inanan Türk kamuoyunda, bu ayrımın giderilmesine yönelik beklentiler arttı. İstanbul Türklüğünün muhafazası için İstanbul-Ankara birlikteliğine dair yayınlar yapıldı.

“Lozan Konferansı, Boğazlar Meselesi ve Sonrasında İstanbul'a Dair Endişeler” adlı üçüncü bölümde (s. 115-170); Lozan'da İstanbul ve Boğazlara ilişkin gelişmelerin kamuoyundaki yankıları ele alınmıştır. Lozan görüşmeleri başladığı sırada Türk kamuoyu işgal güçlerinin barış sonrasında İstanbul'u Türk idaresine bırakacağından emindi. Ancak Boğazların uluslararası bir idareye bırakılacağı haberleri kamuoyunda antlaşmaya rağmen İstanbul'un güvende olamayacağı endişelerine yol açtı. Bu endişeyi besleyen bir diğer faktör İstanbul Rumlarının ve Patrikhanenin mübadeleye tabi tutulmaması oldu. Ayrıca Türk tarafının, Patrikhanenin İstanbul dışına çıkarılması yönündeki isteği de kabul edilmedi. Bununla beraber kamuoyunu rahatlatan gelişme, Patrikhanenin tüm sivil ve siyasi yetkilerinin elinden alınması oldu. Zira bu yetkilerden arındırılmış bir Patrikhanenin devlet için ciddi bir tehdit oluşturmayacağı düşüncesi vardı.

Lozan görüşmeleri esnasında İstanbul'un TBMM hükümetine bağlanma sürecinde³ kamuoyunu ciddi bir şekilde meşgul eden bir diğer konu İstanbul'daki memurların istihdamı ve maaşların ödenmesi meselesiydi. İstanbul Hükümetlerinin istihdam ettiği memurlara karşı Ankara'da bir güvensizlik vardı. Bununla beraber, ekonomik olarak daha iyi bir konumda olan Rumların karşısında İstanbul Türklüğünün iktisaden güçlendirilmesi⁴ düşüncesi hâkim olan görüştü. Türk Müslüman ticaret erbabının ve sermayedarlarının güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapan basın, Türklerin aydın kesimini oluşturan memurların şehirden uzaklaştırılmaları veya parasız bırakılmalarını İstanbul için bir tehdit olarak görmekteydi. Dolayısıyla İstanbul'da aileleriyle beraber önemli bir nüfusu oluşturan memurların açığa alınması ciddi sorunlar yaratabilirdi. Bütün bunları göz önünde bulunduran Ankara, memurların istihdam edilmesi ve maaşlarının ödenmesine karar verdi.

“II. Dünya Savaşı Sürecinde İstanbul'un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları” başlıklı dördüncü bölümde (s.171-207); Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde pek rastlanmayan kimlik ve güvenlik tartışmalarının İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar alevlendiğine yer verilmektedir. Cumhuriyet sonrası, Mustafa Kemal'in İstanbul ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmesi, Türk-Yunan ilişkilerinin olumlu bir şekilde seyretmesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazların tamamen Türk kontrolüne girmesi birçok endişeyi ortadan kaldırmıştı. Bununla beraber, İstanbul Türklüğünün güçlendirilmesine yönelik çalışmalar devam etti. Şehirde yabancıların yönetimindeki işletmeler ve limanlar millileştirildi. Yine bu anlamda, Basın, imar faaliyetlerinin Türk mimarları tarafından Türk kültürüne uygun olarak yapılması gerektiğini vurguladı.

İkinci Dünya Savaşı ve İstanbul Türklüğünün Muhafazası Tartışmaları⁵ kısmında İstanbul'un güvenlik ve kimlik meselelerine dair tartışmaların tekrar gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Türkiye, tarafsız olmasına rağmen birçok açıdan savaştan etkilendi. Trakya ve İstanbul'a yönelik güvenlik endişeleri giderek tırmandı. Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde İstanbul'daki Hristiyanların ve özellikle Rumların Müttefiklerle işbirliği yapmasından dolayı bu kesime karşı bir güvensizlik vardı. “Türk İstanbul” ve

3 Ramazan Erhan Güllü, “Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti'ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğünün Muhafazası Tartışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 116, S. 228, 2017, s. 119-144.

4 Ramazan Erhan Güllü, “Lozan Konferansı Sırasında Türk Basınında İstanbul'un Ekonomisinin ve Milli Kimliğinin Güçlendirilmesine Dair Tartışmalar (Aralık 1922- Şubat 1923)”, *Osmanlı İstanbul'u V (V. Uluslararası Osmanlı Sempozyumu Bildirileri 19-27 Mayıs 2017)*, (Editörler: Feridun Emecan, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), İstanbul 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 213-232.

5 Ramazan Erhan Güllü, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Basınında İstanbul'un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları”, *Bozkırın Oğlu: Ahmet Taşgöl' a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 213-232.

“Kozmopolit/Levanten İstanbul” söylemi kimlik meselesi bağlamında yeniden ortaya çıktı ve edebiyatta dahi kendine yer buldu. Türkiye’yi kendi tarafına çekmek isteyen yabancı ülkelerin içeriye yönelik propagandaları bu tartışmaları daha da alevlendirdi. Türk kamuoyu, “beşinci kol” ve “propaganda” faaliyetlerinin olduğundan emindi ve bununla mücadele edilmesi gerektiği düşüncesindeydi. 1941 yılında Almanya’nın Türkiye sınırına dayanması endişeleri arttırdı. Hükümet, olası bir saldırı tehlikesine karşı isteğe bağlı olarak Trakya ve İstanbul ahalisinin bir kısmının Anadolu’ya göç ettirilmesi kararı aldı. Hükümet, azınlıklar üzerinden gelebilecek tehlikelere karşı tedbir için gayrimüslim erkekleri, Nafia Vekâleti üzerinden askere alma kararı aldı. Neticede aynı yılın ortalarında Almanya ile Dostluk Antlaşması’nın imzalanması hükümet ve ahalideki endişeleri azaltırken, güvenlik tartışmalarını da hafifledi.

“Sonuç” bölümünde (s. 209-212); Mütareke döneminden İkinci Dünya Savaşı yıllarına değin İstanbul Türklüğüne dair tartışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu bölüm, “Türk İstanbul” ile “Kozmopolit/Levanten İstanbul” ayrımının edebiyattaki yansımalarına dair bir değerlendirmeyle nihayet bulmaktadır.

Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü’nün çalışmasının temel kaynağı dönemin basınıdır. Güllü, dönemin gazete ve dergilerini inceleyerek, İstanbul’un güvenlik ve kimlik meselesine dair Türk kamuoyunda oluşan endişe ve beklentileri ortaya koymaktadır. Yazar, hükümetin aynı endişelere sahip olup olmadığı veya bu endişelere ne ölçüde karşılık verdiğine ilişkin meseleleri aydınlatmak için de, Zabıt Cerideleri ve arşiv belgelerinden yararlanmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgelerin yanında telif eserler ile doktora ve yüksek lisans tezleri bu çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır.

Bilimsel yöntemler gözetilerek, açık ve anlaşılır bir dille yazılan eser, yalnız ilgili araştırmacılara değil, genel okur kitesine de hitap etmektedir.

“İstanbul’un kimliğinin korunması” tartışmalarını merkeze alan bu çalışma, aynı zamanda Türkiye’de Türk kimliğinin ve bir azınlık olarak Rum kimliğinin şekillenmesinde etkili olan süreçlere de açıklık getirmektedir. 1918-1941 yılları arasındaki gelişmelerin paralelinde söz konusu kimliklerin nasıl sivrildiği ve bunlar arasındaki karşıtlıkların ne derece arttığı açıkça görülmektedir. Yazarın diğer birçok çalışması gibi bu eseri de Azınlık çalışmaları konusunda önemli bir yerde konumlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Güllü, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul’a Dair Rum/Yunan Taleplerine Türk Kamuoyunun Tepkisi” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.67, Ankara, Güz 2020, s. 289-320.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği(30 Ekim 1918- 11 kim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXV, S.75, Ankara, Kasım 2009, s.575-605.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti’ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğünün Muhafazası Tartışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 116, S. 228, 2017, s. 119-144.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Lozan Konferansı Sırasında Türk Basınında İstanbul’un Ekonomisinin ve Milli Kimliğinin Güçlendirilmesine Dair Tartışmalar(Aralık 1922-Şubat 1923)”, *Osmanlı İstanbul’u V (V. Uluslararası Osmanlı Sempozyumu Bildirileri 19-27 Mayıs 2017)*, (Editörler: Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), İstanbul 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 213-232.
- Güllü, Ramazan Erhan, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Basınında İstanbul’un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları”, *Bozkırın Oğlu: Ahmet Taşağıl’a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 213-232.

